ΑΝΕΜΟΜΥΛΙΚΑ

ΚΥΘΗΡΩΝ - ΜΑΝΗΣ- ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ – ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ – ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ & ΤΡΙΩΝ ΚΑΤΕΝΑΝΤΙ ΝΗΣΙΩΝ (ΚΑΛΑΜΟΣ - ΚΑΣΤΟΣ – ΜΕΓΑΝΗΣΙ)

ΙΩΑΝ. Ν. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
Δρ Αρχιτέκτων – Υφηγητής Ε.Μ.Π.

Αίνος στους μυλωθρούς :

Σ' αυτούς που φτιάχναν μύλους και ξυλομηχανές,

Σ' αυτούς που μάγεψαν τον άνεμο και τις μυλόπετρες .

Πάνω από χίλια χρόνια θρέψανε τον μεγάλο λαό μας….

Είναι οι Ανεμόμυλοι εθνικά μας μνημεία.

Τήνιος λαϊκός ζωγράφος Π. Κροντηράς
Τοιχογραφία στην αυλή της ταβέρνας 'Δροσιά' (Κτικάδος).

Από τον πρόλογο του συγγραφέα

Από πολλά χρόνια πριν, ασχολούμαι με τους ανεμόμυλους της πατρίδος μας, και ήδη έχουν δημοσιευθεί εργασίες μου. Όλες αφορούν στους ξετροχάρηδες ανεμόμυλους από ορισμένες γεωγραφικές περιοχές, όπως τις Κυκλάδες, τη Σάμο, την Αττική, την Εύβοια και τελευταία, στο παρόν πόνημα με τα Κύθηρα, ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου, της Ακαρνανίας, και με τρία πανέμορφα νησιά του Β. Ιονίου πελάγους μεταξύ Ακαρνανίας και Λευκάδας.

Το ενδιαφέρον μου εντοπίζεται αποκλειστικά στον τύπο του ξετροχάρη ανεμόμυλου που εκμεταλλεύεται το μέγιστο της Αιολικής ενέργειας με την περιστροφή της τούρλας του μαζί με την ξυλομηχανή. Ο εντοπισμός των ενδιαφερόντων μου μόνο σ᾽ αυτόν τον τύπο γίνεται για πολύ απλούς λόγους:

Δεν επαρκώ για όλα μόνος μου, γιατί το έργο μου είναι προσωπικό και απαιτεί, εκτός από το μεράκι, και χρόνο πολύ για τη συλλογή στοιχείων από βουνά, λαγκάδια και νησιά. Παράλληλα θεραπεύω και την αρχιτεκτονική.

Οι έρευνες μου απεκάλυψαν, ότι οι ξετροχάρηδες μύλοι που συνάντησα, είναι κτήρια ξεχασμένα, λεηλατημένα από χρήσιμα οικοδομικά υλικά, σκέτα κουφάρια, όπως λέγει ο λαός, που περιμένουν με τραγική υπομονή τη θανή τους. Θανή που έρχεται με καλπασμό. Οι βροχές, οι άνεμοι, και οι σεισμοί είναι οι δήμιοί των, και έμπειροι δήμιοι …

Οι κληρονόμοι αυτών των ξεχασμένων μνημείων δεν μπορούν να αναστήσουν τους ανεμόμυλους, χρήματα δεν υπάρχουν, ούτε τεχνίτες μυλωθροί, γιατί είναι γέροντες σήμερα και ανήμποροι να βοηθήσουν. Το κράτος αδιαφορεί για όλους αυτούς τους λαϊκούς θησαυρούς, δεν μπορεί και αυτό μόνο του, έχει πολλά να λύσει.

Για τους παραπάνω λόγους είναι σαφές ότι πρέπει σύντομα ν᾽ αρχίσει να συντάσσεται ένα Ανεμομυλικόν Corpus όλης της χώρας. Με τη βοήθεια ενός πλήρους Corpus θα είναι δυνατή μια ολοκληρωμένη έρευνα για τους ελληνικούς ξετροχάρηδες ανεμόμυλους. Σ᾽ αυτόν τον επιστημονικό τομέα εντοπίζεται η δική μου δραστηριότητα. Είναι βέβαια μια σταγόνα στον ωκεανό, που αν αθροισθεί με άλλες παράλληλες έρευνες άλλων μελετητών, μάλιστα κάτω από συστηματικά πλαίσια έρευνας, θα αποδώσει στο χρόνο σύντομα.

Είναι ευχής έργο πως τώρα τελευταία νέοι συνάδελφοι έδειξαν δραστηριότητα στη συλλογή στοιχείων - έστω και μεμονωμένων - για τους ανεμόμυλους αλλά και τους

υδρόμυλους. Αρχίζει λοιπόν να τιμάται το πρώτο «Βιομηχανικό κτήριο» της προβιομηχανικής εποχής του τόπου μας, γιατί είναι κάτι που έπρεπε να είχε γίνει.

Γύρω από ένα μύλο υπάρχει πλούσιο εθνικό, θα έλεγα, υλικό σε πολλούς τομείς έρευνας όπως: αρχιτεκτονικής, πολεοδομίας, τεχνικής, δικαίου, (Εθιμικό δίκαιο του λαού μας για τη λειτουργία των ανεμόμυλων και αντίστοιχη νομοθεσία στα Βενετοκρατούμενα νησιά – Maurer -- G.Gerola – Χρ. Μαλτέζου) εμπορίου, αισθητικής, λαογραφίας κ.ά. Η εις βάθος παράλληλη έρευνα και αυτών των τομέων είναι βέβαιο πόσο πολύτιμα στοιχεία θα εισφέρει. Πρέπει λοιπόν κι αυτά να μελετηθούν. Όπως είναι γνωστό στους «Μυλολόγους, ή Μυλολογούντες» υπάρχουν διάφορα πολύ σημαντικά και άλυτα, ως σήμερα, προβλήματα γύρω από τους ανεμόμυλους όπως π.χ. πότε εμφανίσθηκαν, γενικώς, και πού εμφανίσθηκαν στον ελληνικό χώρο. Ποιος και πότε τους επενόησε, ποια η εξέλιξή τους κ.λπ. Έχουν γραφεί κατά καιρούς πολλά, από πολλούς, όμως όλα είναι υποθέσεις, Πιστεύω όμως ότι στα δίκτυα των Μυλολόγων θα εμπλακούν κάποτε στοιχεία που θα λύσουν τα προβλήματά τους.

Στην παρούσα εργασία μου ουδόλως ασχολούμαι με προβληματισμούς των μυλολόγων, δεν εμπίπτουν στον τομέα που ερευνώ. Εντοπίζω ανεμόμυλους άγνωστους, τους αποτυπώνω ή φωτογραφίζω σε λεπτομέρειες και προβαίνω σε περιγραφή και όπου ενδιαφέρει σε σχολιασμούς. Δηλαδή ερευνώ μόνο για να συλλέξω και να δώσω στοιχεία για τη μελλοντική σύνταξη του ελληνικού Ανεμομυλικού Corpus. Έτσι ο αναγνώστης μου δεν θα συναντήσει στις σελίδες αυτού του βιβλίου την πλούσια βιβλιογραφία (ελληνική και ξένη), που υπάρχει, γιατί δεν ενδιαφέρει. Άλλωστε οι μύλοι που σας παρουσιάζω είναι γνωστοί μόνο σε αγριοπούλια που κουρνιάζουν στα χαλάσματά τους.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ. ΤΙ ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΓΙ ΑΥΤΟΝ.

Στο Λεξικό Πάπυρος – Λαρούς στο λήμμα **Μύλος** διαβάζουμε :

«Αλεστικό μηχάνημα ευτρίπτων ξηρών κόκκων, σιτηρών ιδία, αποτελούμενον εκ δύο λίθινων κυλίνδρων, του ενός οριζοντίως και ακινήτου κάτωθεν, του δε ετέρου εν επαφή υπερκειμένου και δια λαβής δια της χειρός περί τον άξονα περιστρεφομένου, είτε

δια προσηρμοσμένων εις την λαβήν τροχών με πτερύγια κυκλικώς κινουμένων υπό ρεύματος, ανέμου, ή της ροής ύδατος (ανεμόμυλος –υδρόμυλος)».

Στον Δ΄ τόμο της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας στο λήμμα **Ανεμόμυλος** διαβάζουμε τη λακωνική περιγραφή: «Μύλος κινούμενος δια της δυνάμεως του αέρος».

Και στα δύο λήμματα εκτίθενται ξηρές περιγραφές για τους ανεμόμυλους.

Ομολογώ ότι με τις αναλύσεις αυτές γνωρίζει κανείς ορθολογιστικά τι είναι αυτό το λαϊκό μηχάνημα, δεν μπορεί όμως να «αισθανθεί» αυτό το κτήριο, να το ζήσει, όπως λέμε, αν δεν το επισκεφτεί τη στιγμή που ο Αίολος το έχει παρασύρει στην δίνη του.

Τότε που ο άνεμος τραντάζει την ξυλομηχανή παρασυρμένη από τον ανεμοτροχό. Τότε που οι μυλόπετρες τρίζουν καθώς περιστρέφονται με το δικό τους ρυθμό και ο αλευρωμένος μυλωνάς αγωνίζεται να εκμεταλλευτεί την ξέτρελλη δύναμη του Αιόλου, ώστε να πετύχει ψιλό ή χονδρό αλεύρι, όπως του το ζήτησαν οι συγχωριανοί του. Κι ακόμα ποτέ δεν μπορεί να συλλάβει κανείς την ξεχωριστή ατμόσφαιρα που επικρατεί στο εσωτερικό του ανεμόμυλου. Είναι η στιγμή του οργασμού. Είναι η στιγμή που μετατρέπονται οι σπόροι του σιταριού στην πιο ιερή ύλη για τη ζωή του λαού. Δηλαδή όταν γίνεται το αλεύρι, κι απ᾽ αυτό θα γίνει το ψωμί, που στη συνέχεια η θρησκεία μας μετουσιώνει σε άρτον, δηλαδή σε σώμα του Χριστού μας. Στιγμή πράγματι ιερή.

Τότε το μελτέμι φυσομανάει, ο μύλος νομίζεις πως θα χάσει την τούρλα του και την ξυλομηχανή του, οι μυλόπετρες εκτελούν μια ιερή πράξη. Αυτή ακριβώς τη στιγμή, ο μυλωνάς παλεύει μέσα στην αλευρωμένη ατμόσφαιρα, να τιθασεύσει την εξαγριωμένη ξυλομηχανή του. Φοβάται τον Αίολο μην εξαγριωθεί κι άλλο και του καταστρέψει το μύλο, φοβάται μην του καταστρέψει την ιερή ύλη που του εμπιστεύτηκαν για να ζήσουν οι συγχωριανοί του, αλλά και αυτός μη χάσει το «ξαϊ» που περιμένει.

Μέσα σε αυτήν την ατμόσφαιρα αντιλαμβάνεται ο επισκέπτης να δεσπόζει από ψηλά στο χώρο η φιγούρα του σοφού και υπεύθυνου μυλωνά . Έμφροντις σαν το Βυζαντινό Παντοκράτορα διευθύνει από τη μυλόσταση με αργές και σίγουρες κινήσεις, πολλές φορές αθέατες, την ξυλομηχανή του. Κι αυτή τον φοβάται, γιατί την έχει υποτάξει. Είναι έργο του και οι δυο τους πολέμησαν τον πανίσχυρο Αίολο και τον νίκησαν, έγινε

το αλεύρι, έγινε τέλειο και αυτό είναι το μεγαλείο του μυλωθρού, που κατασκεύασε και χειρίζεται το τέλειο έργο του.

Πάντα αναλογίζεται την ευθύνη του στην αντοχή του έργου του, στην απόδοσή του και πάντα φοβάται την κριτική του πελάτη του. Υπάρχουν κοντά του και άλλοι μύλοι… Σκέπτεται ακόμη πως έχει προικίσει την κόρη του με κάποιες αντένες του μύλου ή τις έχει πακτώσει ή και πουλήσει σε συγχωριανό του. Και εδώ τον κυνηγούν οι ευθύνες.

Είναι ο μυλωθρός ένας γερόλυκος στεργιανός καπετάνιος που προσπαθεί να ουριοδρομήσει στο Αιολικό πέλαγος το σκαρί του και να το οδηγήσει σε ασφαλές αραξοβόλι.

Ο ανεμόμυλος αν και νομίζουμε ότι είναι ένα άψυχο ξύλινο μηχάνημα, όμως είναι αυτή η ίδια η ζωή. Μέσα στο μύλο συνυπάρουν ο μόχθος αλλά και η ομορφιά της, γιατί ενώνεται ο μόχθος του γεωργού με το μόχθο του μυλωθρού και την αγωνία του λαού για τη ζωή. Για εμένα είναι ένα πανανθρώπινο Ιερό, είναι το Ιερό της Ζωής.

Ανεμόμυλους έχουν κατασκευάσει όλοι οι λαοί της γης δεν μοιάζουν όμως με τους δικούς μας, στους οποίους κυριαρχεί κάτι το ανθρωποκεντρικό όπως η φιλοσοφία μας. Και οι ξένοι ανεμόμυλοι δεν παύουν να είναι γι’ αυτούς Ιερά της Ζωής αλλά κάτω από άλλη φιλοσοφία.

Τόλμησα να κάνω αυτή την ανάλυση του ανεμόμυλου, γιατί δεν θέλησα να ακολουθήσω την οδό της ξηράς ιστορίας και την εξέλιξή του, που βρίσκει κανείς σ᾽ όλα τα εγχειρίδια ή τις έρευνες, δηλαδή να ξεκινήσω από τους τριπτήρες, τους χειρόμυλους, τους ανθρωπόμυλους, τους ζωόμυλους, τους υδρόμυλους για να φθάσω στον ανεμόμυλο, που έχω πεισθεί, πως πολλά δεν γνωρίζουμε γι’ αυτόν, όπως το πότε, το πού και το πώς. Ήθελα να παρουσιάσω την ανθρώπινη εικόνα ενός σοφού δημιουργήματος του σοφού μυλωθρού, που για αιώνες πολλούς πάσχιζε για τη ζήση μας.

Κι ακόμη ας μην ξεχνάμε πως τον ανεμόμυλο ο λαός μας τον λέει στεργιανό καράβι και δίκαια, γιατί έχει κι αυτός τους ίδιους καημούς και πόνους όπως τα σκαριά με τον καπετάνιο τους ανταριάζουν με τα μελτέμια. Γι αυτό και η ονομασία πολλών στοιχείων της ξυλομηχανής του ανεμόμυλου αλλά και του υδρόμυλου είναι παρμένες από τα ξύλινα καράβια.

Ο ανεμόμυλος είναι το λαϊκό «βιομηχανικό» κτήριο της προβιομηχανικής περιόδου

γιατί με τηνχρήση αιολικής ενέργειας παρήγαγε μεγάλες ποσότητες δευτερογενούς ύλης. Ορθολογικά μπορεί αυτός ο ορισμός να είναι σωστός. Όμως ο όρος «βιομηχανικό» είναι αταίριαστος πέρα για πέρα σαν γνωρίσεις καλά το μύλο. Μάλλον ο ανεμόμυλος ήταν ένας ιερός στίβος για τη ζωή του λαού μας. Όλα μέσα στο στίβο αυτό έχουν την σφραγίδα του χειροποίητου, και η όλη ατμόσφαιρα του χώρου είναι φιλική για τον άνθρωπο. Δεν σε διώχνει όπως οι σημερινοί βιομηχανικοί χώροι. Ήταν κοινωνικό κέντρο, ένα κέντρο που ήταν απαραίτητο, για την τότε κοινωνία. Η λαογραφία έχει αφιερώσει ένα μεγάλο κεφάλαιο της έρευνάς της γύρω από το μύλο, τον ανεμόμυλο αλλά και τον πρόδρομό του το νερόμυλο. Τον έχει δει μέσα από το ανθρώπινο πρίσμα και εδώ η σημασία της λαογραφίας.

ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΚΥΘΗΡΩΝ

Δεκαέξι ανεμόμυλοι που χάνονται

Από το Λειβάδι: *Ο δεύτερος ανεμόμυλος της μυλοσειράς. Και αυτός ερειπωμένος. Διακρίνεται το παράθυρο της μυλόστασης και από κάτω νεότερο άνοιγμα λόγω μεταρρύθμισης στη στάθμη του μεσωρόφου. Ίσως η μετατροπή εξυπηρετούσε κάποιο περιστεριώνα. Ανεξήγητη είναι η στενή οριζόντια ζώνη του εξωτερικού επιχρίσματος. Μάλλον είναι κάποιο σήμα για να ξεχωρίζει από τους όμοιους μύλους της μυλοσειράς,*

Από τα Μητάκα: *Η σωζόμενη άνω μυλόπετρα, ή παναριά. Ο ομφαλός για τέλεια σύνδεση με τις μυλόπετρες είναι εξαγωνικός και η γούλα τετραγωνική. Συνήθως είναι κυκλική. Διακρίνεται πως η χελιδόνα παγιώνεται στη μυλόπετρα με τέσσερα μπουλόνια. Τρεις μεταλλικές στεφάνες περισφίγγουν τα λίθινα κομμάτια που αποτελούν τη μυλόπετρα*

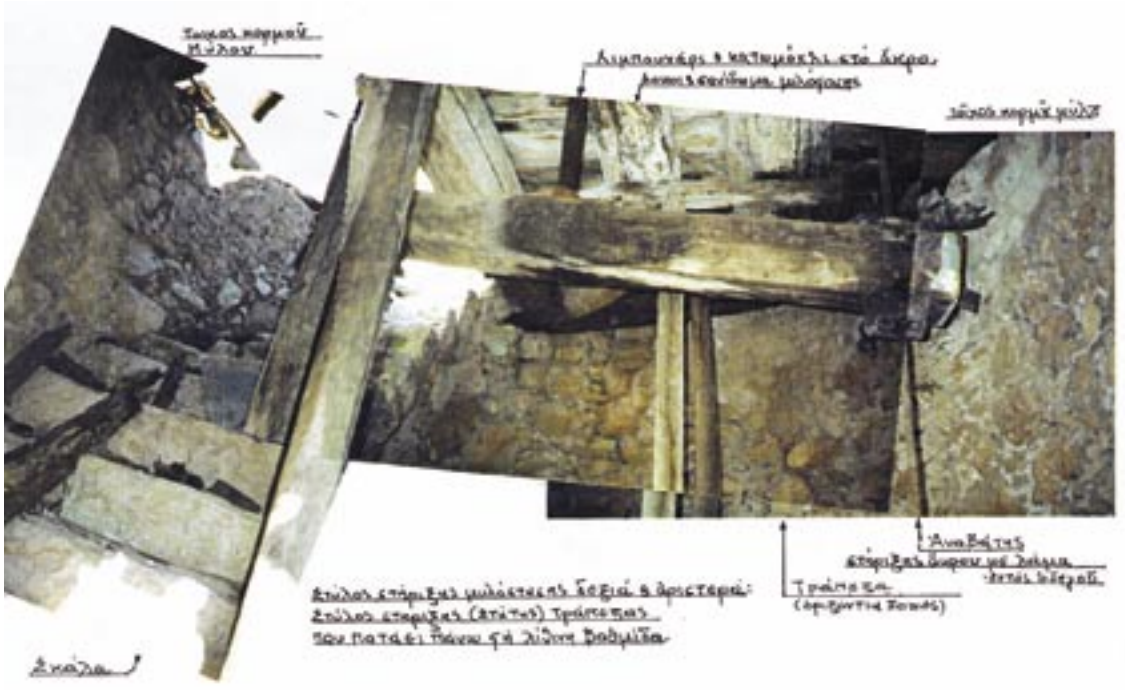

Από τα Φριλιγκιάνικα: *Άποψη από εσωτερικό του μύλου. Χώρος εισόδου. Η ξύλινη κατασκευή της μυλόστασης και ο μηχανισμός κάτω από αυτή*

Η πεποίθησή μου ότι αυτοί οι δεκαέξι ανεμόμυλοι των Κυθήρων βρίσκονται κάτω από το κράτος άμεσης εξαφάνισης, και συνεπώς η κάθε φροντίδα για τη διατήρησή τους – σε όποια κατάσταση και να βρίσκονται σήμερα – είναι αναγκαιότητα. Είναι, δηλαδή, η μελέτη μου μια κραυγή σωτηρίας. Ο χρόνος και ο άνθρωπος με όπλο του την αξιοποίηση δεν ορρωδούν να τους εξαφανίσουν. Γι' αυτό το λόγο φρονώ ότι η κήρυξή τους ως διατηρητέων είναι ο ελάχιστος σεβασμός σ' ένα μνημείο της προβιομηχανικής περιόδου στον τόπο μας. Ας αναλογισθούμε ότι μέσα απ' αυτές τις πρωτόγονες μηχανές, με συνεπίκουρους την υπομονή και το μόχθο του μυλωνά και τη δύναμη του Αιόλου, έζησε επί αιώνες ο λαός των Κυθήρων και δεν έχασε το εθνικό του πρόσωπο στη διαδρομή του χρόνου.

Παράλληλα είναι απόλυτα αναγκαίο να μελετηθούν αυτά τα κτήρια κάτω από το πρίσμα της αρχιτεκτονικής και βεβαίως της ιστορίας και της λαογραφίας.

Αυτό το δεύτερο σκέλος προσπαθώ να προσφέρω στην παρούσα έρευνά μου, δίδοντας ό,τι στοιχεία μπόρεσα να συλλέξω, που αποσκοπούν στην αρχειοθέτηση των μνημείων και την αποδελτίωση κάθε χρήσιμης πληροφορίας, ώστε να έχουμε κατά το δυνατόν πλήρη στοιχεία, για την έρευνα που θα ακολουθήσει. Είναι πρόδηλο ότι μένει ακάλυπτος ο ιστορικός και λαογραφικός τομέας σ᾽ αυτή την έρευνα, για τους όποιους λόγους εγώ, ως μη ειδικός, δεν μπορώ να προσφέρω. Είναι κάτι πέραν των δυνάμεών μου.

Όπως είναι γνωστό, στους "μυλολογούντες" είναι πολύ δύσκολο να προσδιορισθεί επακριβώς ο χρόνος δόμησης ενός ανεμόμυλου, αν δεν υπάρχει ενεπίγραφη εντοιχισμένη πλάκα, ή αν δεν γνωρίζουμε γραπτές πληροφορίες (π.χ. διαθήκες – προικοσύμφωνα, περιγραφές περιηγητών και σχεδιάσματα), αλλά και σχετική νομοθεσία της τοπικής αρχής κ..λπ. Αυτή η παρατήρηση ισχύει απόλυτα και για τους ανεμόμυλους των Κυθήρων που τα ερειπωμένα κτήριά τους παραμένουν βουβά, χωρίς μία εγχάρακτη πλάκα και μόνη ελπίδα χρονολόγησής τους απομένει η τυχαία ανεύρεση στοιχείων σε κάποιο Αρχείο από κάποιο ερευνητή, όπως προανέφερα, ή προσδιορίζεται από τον ερευνητή από συγκριτικά στοιχεία.

Τα Κύθηρα ήταν πτωχό νησί, είχε λίγους κατοίκους, και λίγα χωριά. Όσο όμως οι αιώνες περνούσαν οι συνθήκες βελτιώνονταν, ο πληθυσμός αύξανε, τα χωριά πλήθαιναν και κατά συνέπεια νερόμυλοι και ανεμόμυλοι πολλαπλασιάζονταν για να εξυπηρετούν

το λαό.

Είναι σαφές ότι στη διαδρομή της ιστορίας του νησιού αυξάνει με αργό ρυθμό ο πληθυσμός του και παράλληλα εντείνονται και οι προσπάθειες της διοίκησης για την επάρκεια των σιτηρών. Απόρροια και η αύξηση του πλήθους των πρώτων αλεστικών μηχανών προς εξυπηρέτηση του πληθυσμού.

Πολλούς απ' αυτούς τους ανεμόμυλους γνωρίζουμε στην παρούσα μελέτη, άλλοι πιθανώς έχουν σχεδόν εξαφανισθεί, ενώ είναι γνωστός και ο μεγάλος αριθμός υδρόμυλων που είχαν κατασκευασθεί στον ποταμό του χωριού Μυλοπόταμος και αλλού. Οι υδρόμυλοι αυτοί ανήκαν σε οικογένειες ευγενών οι οποίες τους εκμεταλλεύονταν, μισθώνοντάς τους στους χωρικούς.

Εντοπισμένοι 16 ανεμόμυλοι στα χωριά:

Καλοκαιρινές ένας, **Καρβουνάδες** δύο, **Καψάλι** ένας, **Λειβάδι** τέσσερις, **Μητάτα** τρεις, **Πιτσινιάνικα** τρεις, **Τζοανιάνικα** ένας, **Φριλιγκιάνικα** ένας.

Έχω όμως σχηματίσει την εικόνα ότι θα υπήρχαν και άλλοι ανεμόμυλοι, κατεστραμμένοι τελείως σήμερα, σύμφωνα με τα λεγόμενα των ντόπιων κατοίκων. Αυτούς λοιπόν τους ανεμόμυλους ίσως κάποιοι άλλοι μυλολόγοι, ίσως εγώ, πρέπει κάποτε να προσδιορίσουμε τη θέση τους και να μελετήσουμε τα ερείπιά τους, ώστε να κλείσει το ανεμομυλολογικό κεφάλαιο αυτού του μικρού οδοιπορικού στο πανέμορφο νησί.

Είναι σαφές ότι όλοι οιανεμόμυλοι είναι ερειπωμένοι και λεηλατημένοι χωρίς τούρλα και φτερωτή, ξυλομηχανή, πατάρια κ.λπ. Παρά ταύτα τους διακρίνουμε εύκολα από μακριά από την ακέφαλη αυστηρά κυλινδρική μάζα τους και το χαρακτηριστικό χρώμα των λίθων δομής τους κατά περιοχή. Όλοι είναι δομημένοι κοντά στα διάσπαρτα μικρά χωριά, σπάνια μεμονωμένοι και συνήθως σε ελεύθερη μυλοσειρά ή ομάδα με τρεις μύλους, και όχι σε ξέμακρους ανεμόδαρτους βράχους ή περιοχές περίοπτες, όπως γίνεται στο σύνολο του νησιωτικού μας χώρου.

Στα Κύθηρα, επιλέγονται περιοχές όχι υψηλές, με ήπιες κλίσεις ή και επίπεδες, οριζόντιες, εκεί που δεν το περιμένεις, γιατί έχει εκτιμηθεί ότι η αιολική δράση είναι ισχυρή ακόμη και σ΄ αυτές τις περιοχές λόγω της γεωμορφολογίας του νησιού και της υψηλής, σχετικά, στάθμης των περιοχών από τη στάθμη της θάλασσας. Βρισκόμαστε λοιπόν σε

μία χαρακτηριστική ιδιοτυπία. Άλλωστε, και εγώ έτυχε να διαπιστώσω, πόσο ισχυροί άνεμοι πνέουν και στις περιοχές των Μητάτων ή των Πιτσινιάνικων, όπου και οι δύο μυλοσειρές. Η έρυνα των Κυθηραϊκών ανεμόμυλων ολοκληρώνεται με την παράθεση Γενικών διαπιστώσεων και δύο συγκριτικούς πίνακες.

ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Λακωνία (Μάνη), Αργολίδα, Αρκαδία, Μεσσηνία

- **Νομός Λακωνίας** Μάνη Μαρμάρι, Σπείρα, Μεταξύ Άλικα-Γερολιμένα, Οχιά, Γύθειο (Παλαιόπολη)
- **Νομός Αργολίδας** Ναύπλιον, Ασίνη, Δίδυμα, Σαλάντι, Κρανίδι
- **Νομός Αρκαδίας** Λεωνίδιον, Παραλία Τυρού, Άγιος Ανδρέας, Παραλία Άστρους, Τρίπολη, Επισκοπή, Αλέα, Καμάρι, Ψηλή Βρύση Τζίβας, Ασέα
- **Νομός Μεσσηνίας** Σκάλα Μεσσηνίας ή Παλουκοράχη, Μεθώνη

Από τη Μάνη: *Το παρακείμενο αλώνι με υψηλά προστατευτικά παραπέτια από πλακοειδείς λίθους λόγω των ισχυρών ανέμων. Μοιάζει στη σημερινή μορφή του σαν μεγαλιθικό μνημείο*

Από τη Μάνη: *Η πλευρά του ανεμόμυλου όπου και η είσοδος (μη ορατή). Διακρίνεται άλλο ένα φραγμένο παράθυρο στη στάθμη του παταριού. Πέριξ του ανεμόμυλου είναι σωρευμένοι πολλοί λίθοι, που έχουν συλλεγεί από τον καθαρισμό του γειτονικού χωραφιού. Αξονικώς της θύρας έχει παραμείνει διάδρομος προς εξυπηρέτηση της εισόδου προς τον ανεμόμυλο. Στο εσωτερικό του μύλου δεν διατηρείται ούτε ίχνος από την ξυλική του ή το μηχανισμό του*

Από την Αργολίδα: *Ο δεύτερος ανεμόμυλος του λόφου. Ο κορμός του είναι ελαφρά κολουροκωνικός και διατηρεί – έστω και συντηρημένη – την τούρλα και την ξυλομηχανή του. Διατηρεί μικρό υπόγειο ως αποθήκη, όπου βρίσκεται η κοφινίδα (εξάρτημα της ξυλομηχανής) και ένα πεταμένο καρότσι*

Από την Αργολίδα: *Εικονίζεται η τούρλα με τον παπά και τα λουμιά και ο οδοντωτός τροχός ή Ρόδα ή Ρόα, με τα ξύλινα δόντια.*

Από την Αρκαδία: *Ο πρώτος ανεμόμυλος στο λόφο, δίπλα στο χωριό Τζίβας, έχει υποστεί πολλές καταστροφές από σεισμούς και την κακή κατασκευή. Σήμερα χρησιμεύει ως αγροτική αποθήκη*

Από την Αρκαδία: *Είναι ο ερειπωμένος και κομμένος στα δύο τεράστιος ανεμόμυλος στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα. Αποκολλημένος από τη στεριά μοιάζει να πλέει στη θάλασσα. Η καταστροφή του έγινε γύρω στο 1950 ή 60 ύστερα από ισχυρά μετεωρολογικά φαινόμενα*

Από τη Μεσσηνία: *Η είσοδος - Θύρα του ανεμόμυλου στην Παλουκοράχη. Εχει αποξηλωθεί το πλάισιο της πορτοσιάς και κάθε στοιχείο τούρλας και ξυλομηχανής*

Δεν γνωρίζω αν στη Μάνη υπάρχουν και άλλοι ανεμόμυλοι πέραν αυτών που σχολιάζονται στην έκδοση του βιβλίου.

Υπάρχουν όμως υδρόμυλοι. Στην Μάνη οι ανεμόμυλοι συναντώνται μεμονωμένοι ή σε δυάδα. Δυστυχώς όλοι είναι «κουφάρια». Διατηρούν, δηλαδή τον καλοκτισμένο και μυστρισμένο λίθινο κορμό τους, που δεν επιχρίζεται εξωτερικώς, ενώ μπορεί να «σοβαντίζεται» εσωτερικώς. (Σπείρα).

Όλοι ακολουθούν τη μορφή του ξετροχάρη ανεμόμυλου, δηλαδή με την περιστρεφόμενη τούρλα και ανεμότροχο. Ο τύπος αυτός εκμεταλλεύεται στο μέγιστο την ανεμοπίεση. Ο κορμός όλων των ανεμόμυλων ακολουθεί την γεωμετρική μορφή του

«ορθού κυλίνδρου». Οι διαστάσεις ύψους, που συνάντησα είναι συνήθως μικρές, ενώ οι εσωτερικές διάμετροι ποικίλλουν. Υπάρχουν παντού παχύτατες τοιχοποιίες.

Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε, λόγω παντελούς καταστροφής, τη θέση ή τη φορά των κλιμάκων. Τίποτε δεν πιστοποιεί το υλικό της κατασκευής τους. Μάλλον ήταν ο λίθος.

Κανένα στοιχείο από την κάλυψη των ανεμόμυλων ή την ξυλομηχανή τους δεν διατηρείται, ούτε από τις μυλόπετρες ή τα μεταλλικά εξαρτήματα της μηχανής. Οι κάτοικοι λόγω οικονομικών δυσκολιών φαίνεται ότι τους λεηλάτησαν τους και ότι χρησιμοποίησαν τα ξύλα, τις πέτρες και τα μέταλλα, για τις οικοδομικές ανάγκες τους γι' αυτό και η εξαφάνισή τους

Από τη σύγκριση των ανεμόμυλων της Μάνης με εκείνους του κατέναντι νησιού των Κυθήρων εύκολα διακρίνεται ότι:

α. Και στις δύο περιοχές έχει εφαρμοσθεί ο τύπος του ξετροχάρη ανεμόμυλου.

β. Υπόγειοι βοηθητικοί χώροι δεν είναι αγαπητοί στη Μάνη, ενώ υπάρχουν σ' ένα παράδειγμα στα Μήτατα Κυθήρων.

γ. Ο μεσώροφος απαντάται και στις δύο περιοχές (στενότης χώρου).

δ. Η γεωμετρική μορφή του «ορθού κυλίνδρου» κυριαρχεί στη Μάνη αλλά και στα Κύθηρα.

ε. Εν αντιθέσει με ό,τι τηρείται στις Κυκλάδες, όπου παράθυρα δεν υπήρχαν στο μεσώροφο αλλά μόνο στη μυλόσταση, στη Μάνη και στα Κύθηρα συναντώνται παράθυρα στον μεσώροφο. Και στις δύο αυτές περιοχές είναι μικρά, σχετικώς, κυρίως δε αν συγκριθούν με τα μεγάλα παράθυρα, που συναντάμε στην Εύβοια. Ίσως εκεί είναι μια έντονη εξαίρεση.

Γενικώς θα μπορούσα να καταγράψω τη λύπη μου για την πλήρη εγκατάλειψη και αδιαφορία από την κρατική πλευρά αυτών των αξιόλογων προβιομηχανικών κτηρίων, αφού το βαλάντιο των ιδιοκτητών τους αδυνατεί να τους αποκαταστήσει.

Είναι στα αλήθεια ένας θησαυρός της ιστορίας μας, που πολύ σύντομα θα εξαφανισθεί. Την ιστορία όμως πρέπει να τη σεβόμαστε. Η εργασία μου αυτή ας θεωρηθεί μια ψηφίδα για τη διάσωση των ανεμόμυλων των περιοχών που ερεύνησα, έστω και στη σημερινή κατάντια τους. Και αυτοί είναι πολύτιμοι στην έρευνα.

ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΛΑΜΟΣ, ΚΑΣΤΟΣ, ΜΕΓΑΝΗΣΙ, ΤΟΥ Β. ΙΟΝΙΟΥ ΜΕΤΑΞΥ ΛΕΥΚΑΔΑΣ – ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ – Β. ΕΧΙΝΑΔΩΝ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Κάλαμος: Κεφάλι, Αγραπιδιά, Αλογοβορός, Μπλιενάρδου ή Χαραμή

Καστός: Λιμάνι Καστού και τοποθεσία Ζορокόκι

Μεγανήσι: Στο λόφο μεταξύ λιμένα Βαθύ και Κατωμερίου, Όρμου Αθερινού

Ακαρνανία: Αρχοντοχώρι, Αστακός, Κατοχή, Μεσολόγγι

Από τον Κάλαμο: *Άλλη μια εξαίσια εικόνα του ανεμόμυλου. Διακρίνονται επισκευές της λιθοδομής και επιχρισμάτων, η τοξωτή θύρα, τα μικρά παράθυρα της μυλόστασης, και ακόμη ο μετρητής της ΔΕΗ από τότε που ο μύλος ήταν καφενείο*

Από τον Κάλαμο: *Λεπτομέρειες της εσωτερικής επιφάνειας της λιθοδομής και των βαθμίδων της κλίμακας. Όλα δείχνουν πως η κατάρρευση θα ακολουθήσει με τη βοήθεια της βροχής και του ανέμου. Το κονίαμα έχει ήδη διαβρωθεί*

Από τον Καστό: *Μια όψη του ξεχωριστού μύλου του λιμανιού. Πρόκειται περί μοναδικού παραδείγματος στην περιοχή των τριών νησιών. Μοιάζει με ανεμόμυλο από τη μυλοσειρά του Γύρου Λευκάδας. Εύκολα διακρίνουμε ότι είναι έντεχνα δομημένος και δυστυχώς απογυμνωμένος από τον εξοπλισμό του*

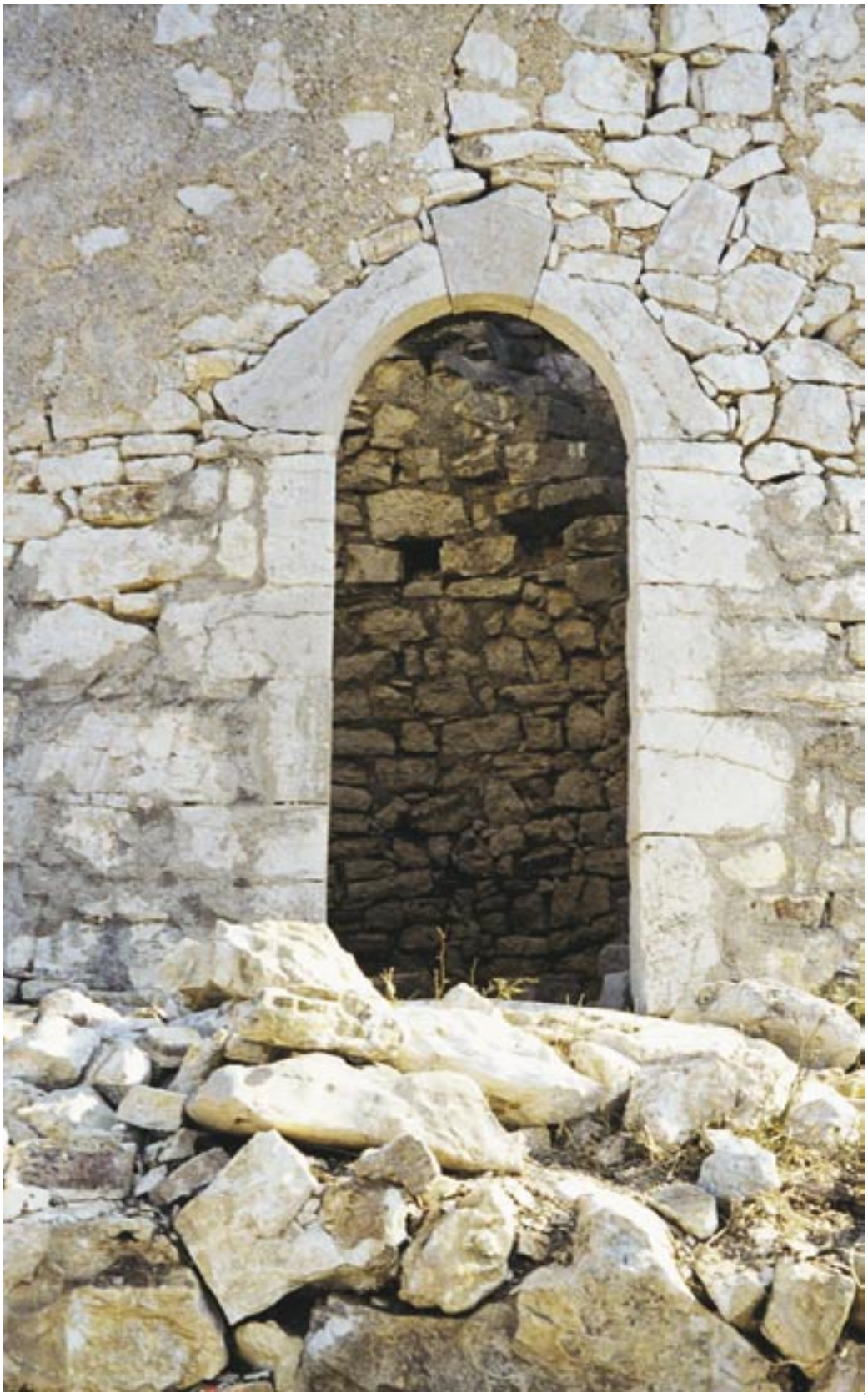

Από τον Καστό: *Η εξωτερική όψη της θύρας του πρώτου ανεμόμυλου. Έχει πλαίσιο από μαρμαρόλιθους και ιδιότυπης μεικτόγραμμης μορφής υπέρθυρο που προσπαθεί να τηρήσει συμμετρία*

Από το Μεγανήσι: *Ο δεύτερος ανεμόμυλος της περιοχής. Η οικοδομική είναι άριστη, η θύρα έχει παρόμοια μορφή με εκείνη του πρώτου ανεμόμυλου, και η κλίμακα είναι αριστερόστροφη.*

Από το Μεγανήσι: *Το όμορφο και έντεχνα κατασκευασμένο πλαίσιο της θύρας του πρώτου ανεμόμυλου από μαρμαρόπετρες. Στη θέση της κλείδας του τόξου υπάρχει αρμός. Διακρίνεται δομική συμμετρία*

Από την Ακαρνανία: *Ο «αδέξιος» ανεμόμυλος στο λιμάνι του Αστακού. Νεότερο έργο των ετών 1997-1998, στη θέση παλιού που γκρεμίστηκε*

Από την Ακαρνανία: *Λεπτομέρεια του παραθύρου του μεσωρόφου του ανεμόμυλου του Αρχοντοχωρίου. Και εδώ η συμμετρική διάταξη αλλά με χάρη.*

Οι μύλοι που σας παρουσιάζονται στην έκδοση αυτή, είναι καρπός και κόπος μακρού χρόνου, και κυρίως αγωνίας για τον εντοπισμό τους.

Ξεκινούσα στο άγνωστο, ρωτούσα τους ντόπιους, συνέλεγα στοιχεία από γραπτά κείμενα. Πολλές φορές οι ντόπιοι αγνοούσαν την ύπαρξη των μύλων της περιοχής τους, άλλοι – ελάχιστοι – εγνώριζαν την ύπαρξη των μνημείων. Πολλοί, όμως ανεμόμυλοι εντοπίστηκαν από μένα δια γυμνού οφθαλμού, ύστερα από εμπεριστατωμένη έρευνα του τοπίου που ερευνούσα.

Η χαρά μου σ᾽ αυτή την περίπτωση ήταν απερίγραπτη : Το αρχείο μου «αυγάτιζε», όπως λέει ο λαός μας, από τα μάτια μου και μόνο, αλλά και το πείσμα μου «κάτι να βρω». Το υλικό που συνέλεξα προσφέρεται σε όσους μπορούν και θέλουν να εμβαθύνουν στην έρευνα. Πιστεύω ότι η Πελοπόννησος πρέπει να κρύβει στον κόρφο της ένα μεγάλο πλήθος ανεμόμυλων, ακόμη και στις περιοχές απ᾽ όπου εγώ πέρασα. Η συνέχιση λοιπόν της έρευνας είναι ανοικτή αλλά και επιβάλλεται.

Συμπεράσματα με γενικό χαρακτήρα δεν είναι δυνατό να βγούν ώστε να είναι δυνατές οι συγκρίσεις, επειδή τα παραδείγματα που συνέλεξα είναι πενιχρά, ιδίως για την Μεσσηνία. Στερούμαι επίσης πληροφοριών για τους λοιπούς νομούς της Πελοποννήσου και Ακαρνανίας. Όσους ντόπιους ρώτησα εάν γνωρίζουν την ύπαρξη ανεμομύλων στους νομούς αυτούς ήταν αρνητικοί. Είναι δυνατόν; !

Παρέθεσα ένα πλήθος από ξετροχάρηδες ανεμόμυλους, που άλλοι ανήκουν στο νησιωτικό χώρο, άλλοι στην Πελοπόννησο και άλλοι στη Στερεά Ελλάδα. Σε άλλη έρευνά μου με τίτλο : «Συμβολή στη γνώση των ανεμόμυλων των Αθηνών και της Αττικής γενικότερα» (Εκδοσις Πολιτιστικού Οργανισμού Δήμου Αθηναίων. Αθήνα 2002), παρουσιάζω ανεμόμυλους της Αττικής ενδοχώρας και όχι παραλίων περιοχών. Όλα τα στοιχεία που γνωρίζω εκ προσωπικής επαφής με τα μνημεία και ελάχιστα που συνάντησα συμπτωματικώς σε άσχετες δημοσιεύσεις και αφορούν ανεμόμυλους σε μη νησιωτικές ή παράλιες περιοχές, με πείθουν ότι ο ξετροχάρης ανεμόμυλος ήταν ένας πολύ διαδεδομένος τύπος μύλου σε όλη την έκταση της Στερεάς Ελλάδος και ιδίως εκεί που δεν υπήρχαν κοντά υδρόμυλοι. Αναφέρω πρόχειρα τις περιοχές Αθως: Μονή Ζωγράφου, σκήτη Βογοροδιτσας, σκήτη Προφήτου Ηλία Μονής Παντοκράτορος, στον Πρόβλακα, Μονής Βατοπεδίου,

και επίσης στα Αμπελάκια, Γαλαξίδι, Γαλατίστα, καμπος Στρυμώνα, Ορμύλια Σιθωνίας, Πρέβεζα, Τρίλοφο Θεσσαλονίκης, Δομοκό και αλλού. Και τούτο είναι φυσικό και αναμενόμενο αφού το ψωμί μαζύ με ελάχιστο φτωχό φαγητό ήταν κύριο διατροφικό στοιχείο του Έλληνα.

Από τις παραπάνω έρευνες μου διαπίστωσα πως η μορφή του ξετροχάρη ανεμόμυλου τηρείται και εξαπλώνεται με θρησκευτική ευλάβεια και πιστή εφαρμογή, τόσο στο οικοδομικό μέρος όσο και το μηχανολογικό, στην ξυλομηχανή. Είναι σαν να υπάρχει ένα μυστικό τυπολόγιο με προδιαγραφές σχετικά με διαστάσεις και τρόπους κατασκευής που σε εκπλήσσουν.

Και αυτό το τυπολόγιο δεν θα είναι άλλο από τους μυλωθρούς που προϊσταντο ομάδας εξειδικευμένων τεχνιτών, θα τις έλεγα συντεχνίες, που προσεκαλούνταν να φτιάξουν ένα μύλο, στην περιοχή τους αλλά και σε άλλες. Δεν ήταν πολλά αυτά τα συνεργεία γιατί έπρεπε να ξέρουν πολλά τεχνικά, που όμως τα έκρυβαν, είχαν δική τους γλώσσα και ακόμη έπρεπε να σεβασθούν το εθιμικό δίκαιο. Αλλωστε οι μύλοι κόστιζαν πολύ και οι ιδιοκτήτες τους (μυλωθροί) έπρεπε να ήσαν εύποροι. Ας μη ξεχνάμε πως ο μύλος ήταν και εμπορικό κατασκεύασμα γιατί οι αντένες του ενοικιάζονταν, επωλούνταν ή εδίδονταν ως προίκες. Αλήθεια με πόση σοφία είχε οργανωθεί η εκμετάλλευση του ανεμόμυλουΙ.

Γι αυτό είναι πολύ σημαντικό να ανατρέξει ο ενδιαφερόμενος μυλολόγος σε δημοσιευμένες συμβολαιογραφικές πράξεις αγοραπωλησίαςανεμόμυλων, πακτώσεις, διαθήκες κ.λπ. αλλά και σε συμφωνητικά εργολαβίας μύλων. Μέσα σ᾽αυτά τα έγγραφα φαίνεται μια σοφία εκφρασμένη με λογική απλότητα.

Πρέπει να τονίσω πως ανεμόμυλοι όμοιας ακριβώς μορφής, όπως οι Ελληνικοί δεν υπάρχουν σε άλλες χώρες εκτός από τη Μικρασιατική Τουρκία και την περιοχή της Πόλης δηλαδή εκεί που έσφιζε ο Ελληνισμός.

Εκεί σε παραλιακές ζώνες από τα Δαρδανέλια έως την Αλικαρνασσό που περιλαμβάνει τον Τσεσμέ, τα Βουρλά, τα Αλατσάτα, τη Σμύρνη, την Κνίδο και την Αλικαρνασσό, υπάρχουν ανεμόμυλοι παρόμοιας μορφής όπως των Ελληνικών (ξετροχάρης). Πανόμοιους ανεμόμυλους συναντάμε σε περιοχές γύρω από την Κωνσταντινούπολη όπως στην Πρίγκηπο, στη Χάλκη, στο Μοσχονήσι κ.λπ. ομοίως ξετροχάρηδες.

Ο ενδιαφερόμενος μυλολόγος πρέπει να ανατρέξει στην έρευνα του Τούρκου καθηγητή Önder Küçükarman (Skylife No 46 Σεπτέμ. 1995), που παρέχει εικόνες – σχέδια και περιγραφές για τους ανεμόμυλους της Αλικαρνασσού, που αποδεικνύουν το αληθές των παρα πάνω. Επίσης, εικόνες τωνανεμόμυλων που ανέφερα μπορούμε να βρούμε σε σύγχρονες εκδόσεις (π.χ. Ιωνία. Οι Έλληνες στη Μικρά Ασία. 1997. Εκδόσεις Αδάμ. και άλλα) χωρίς όμως σχολιασμούς ανεμομύλων.

Είναι απόλυτα σαφές, ότι οι μύλοι αυτοί ανήκουν στην ενότητα του Ελληνικού ξετροχάρη ανεμόμυλου, που εξαπλώθηκαν στην Πόλη και την παράλια Μικρά Ασία λόγω της παρουσίας του Ελληνα και του δημιουργικού πνεύματος του δραστηρίου Ελληνισμού. Έλληνες μυλωθροί έκτίσαν και εκμεταλλεύτηκαν αυτούς τους ανεμόμυλους και για τον λόγο αυτό εκτός από την τεχνογνωσία μετέφεραν και τις αισθητικές αξίες του ελληνικού πνεύματος.

Ανατρέχοντας στο γνωστό έργο του J. Notebaart Windmühlen Paris – Haag 1972, που μας παρουσιάζει ανεμόμυλους πολλών χωρών , αλλά και το αξιόλογο έργο του Γαλλικού Κέντρου Ερεύνης Ιστορικών Μνημείων, με τίτλο Moulins à vent ανακαλύπτουμε πως ο Ελληνικός ξετροχάρης ανεμόμυλος είναι αριστουργηματικό έργο της ελληνικής σκέψης και αισθητικής.

Το κτήριο εξυπηρετεί άριστα και με ασφάλεια τον προορισμό του, ο μηχανισμός του είναι σοφά σχεδιασμένος και προσαρμοσμένος στα υλικά του τόπου, η μορφή του μύλου σέβεται το περιβάλλον και την οικονομία. Η εσωτερική κτηριολογική του διάρθρωση εξυπηρετεί την εργονομία, σεβόμενη κατά τρόπο, θαυμαστό θα έλεγα, το εξωτερικό μέτρο του ανθρώπου όπως λέμε στην αισθητική της αρχιτεκτονικής.

Ο ανεμόμυλος όταν λειτουργεί ελέγχεται μόνο από τον μυλωθρό, από τη μυλόσταση, αλλά και από το χώρο του ισογείου, όταν ο μυλωνάς παραλαμβάνει τους καρπούς ή δίδει το αλεύρι, ή χειρίζεται τον ανεμοτροχό, ή αυξομειώνει τα ιστία.

Οι ξετροχάρηδες ανεμόμυλοι πολλών χωρών είναι πολύπλοκα άχαρα κατασκευάσματα ξύλινα, ή δια συνδυασμού λιθοδομής και ξύλου, με μορφές σύνθετες στις εξωτερικές όψεις και πολύπλοκες εσωτερικές. Είναι πράγματι πολύπλοκες μηχανές που η αισθητική υποχωρεί χάριν της πολλαπλής λειτουργικότητας.

Είμαι βέβαιος πως ο ελληνικός ανεμόμυλος δεν έγινε απλός λόγω της φτώχειας του λαού μας, αλλά λόγω του τρόπου που λειτουργεί επί αιώνες η ελληνική σκέψη, η δε εξωτερική μορφή του έγινε ήρεμη και απλή γιατί στηρίζεται στις αρχές του μέτρου και της αρμονίας που χιλιάδες χρόνια φωλιάζει μέσα μας. Είναι συνεπώς οι μύλοι μας πανέμορφοι. Με ασφάλεια μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι οι ανεμόμυλοι που στήθηκαν όπου υπήρχε Ελληνισμός και όποιας μορφής και αν ήσαν (Ξετροχάρης – Αξετροχάρης – Ταράλης), ακολουθούν τη δική τους ξεχωριστή μορφή και έκφραση.

Εχουμε συνεπώς τον ξεχωριστό τύπο του Ελληνικού ξετροχάρη ανεμόμυλου. Η έρευνα ολοκληρώνεται με λεξιλόγιο όρων που έχουν χρησιμοποιηθεί στο κείμενο.

«Ο μύλος γυρίζει, ο μύλος κροτεί»

…..λεγόταν κάποτε ……